

STUDIE/STUDIES

Podnikatelská kultura zakladatelského období českého kapitalismu v letech 1990–1997 / Entrepreneurial culture of the founding period of the Czech capitalism between 1990–1997

Marek Skála

Abstrakt

Studie se zabývá zakladatelským obdobím českého podnikání mezi lety 1990-1997. Soustředí se na znovuoobnovení možnosti podnikat, již sleduje především prizmatem drobného a malého podnikatelstva. Vzhledem k revolučně rychlé výměně režimů došlo k vytvoření unikátního systému transformačního kapitalismu. Ten byl zásadně poznamenán především působením vzorců chování zakoreněných v postsocialistické společnosti. To vyžadovalo neprodlenou konstituci formálních i neformálních institucí, které velkou měrou ovlivňovaly podnikatelské prostředí v průběhu devadesátých let.

Abstract

The present paper deals with the founding era of Czech entrepreneurship between 1990-1997. It mainly accentuates renewal of the possibility of entrepreneurship. This issue has been observed through the prism of small entrepreneurship. Due to the revolutionary exchange of regimes, a unique system of transformational capitalism was created. This was fundamentally affected by the behavioral patterns rooted in post-socialist society. This required immediate constitution of formal and informal institutions, which greatly influenced the business environment during the nineties.

Klíčová slova: Podnikatelská kultura; neformální instituce; transformace; podnikání.

Key words: Business culture; informal institutions; transformation; entrepreneurship.

Úvod

Postkomunistický nástup kapitalismu měl jiné kontury než ten v 19. století, kdy byla dovršena transformace ze společnosti feudální na kapitalistickou.¹ Za hlavní rozdíl lze považovat rychlost vzniku a etablování se podnikatelských vrstev. Oproti volnému evolučnímu vývoji v 19. století, jehož kořeny lze nalézt již na konci 18. století, byl vývoj devadesátých let vskutku revoluční. Je třeba zmínit i odlišné mentální nastavení obyvatelstva. Nejpozději s počátkem platnosti ABGB² v roce 1811 lze nahlížet na obyvatele českých zemí jako na plnoprávné občany – i přes různé přitvrzování a opětovné uvolňování režimu v monarchii nedošlo k celoplošnému zásahu do vlastnických práv, jako se tomu stalo po druhé světové válce. Naproti tomu generace, která vzešla ze systému plánovaného hospodářství, neměla možnost získat návyky běžné pro demokratickou společnost, a proto se v letech polistopadových vyznačovala určitými odchylkami v podnikatelském chování.

Polistopadový vývoj byl odlišný také z hlediska mezinárodní konkurence, poněvadž opětovné propojení se zahraničním trhem znamenalo vstup zkušených firem, které měly možnost kontinuálního vývoje v prostředí otevřeného trhu. Díky tomu mohl být sice rychle obnoven klasický trh, domácí firmy však doplácely na nedostatek zkušeností a někdy i kapitálu.

Z makroekonomického hlediska bylo Československo na nejlepší startovní pozici z transformujících se zemí: „*Vyšší domácí produkt na obyvatele, zemědělská velkovýroba kryla vysokou domácí spotřebu potravin, situace na vnitřním trhu se blížila ke globální rovnováze, státní hospodaření bylo stabilizované a zahraniční zadlužení nízké, inflace též nízká a obyvatelstvo vykazovalo vysokou kvalifikační úroveň.*“³ Podíl veřejného sektoru na výnosech daně z přidané hodnoty dosahoval v Polsku 82%, v Maďarsku 86% a v Československu 97%.⁴ To znamená téměř dokonalou likvidaci vrstvy podnikatelů.

¹ Srov. HLAVÁČKA, Milan. BEK, Pavel. *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha: Historický ústav, 2018. nebo MYŠKA, Milan. *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1997.

² ABGB neboli Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch byl občanský zákoník vstoupivší v platnost roku 1811 v celém předlitavsku, dodnes se s novelami jedná o platný právní předpis v Rakousku a současný český občanský zákoník nezapře svou zásadní inspiraci ABGB.

³ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2004 s. 941-2.

⁴ PRŮŠA, Jan. *Podnikatelé jako základ české ekonomické transformace*. in: Čtvrtstoletí Česká cesta k tržní ekonomice Praha: Czech Enterprise Institute, 2015 s. 106.

V Československu tedy neexistovala vazba mezi majetkem a jeho držitelem, zároveň správcem. „*Je-li majitel i správce majetku tatáž osoba, je situace ideální, pocítuje totiž přímou vazbu na náklady i na užitek.*“⁵ Úkolem nového zřízení bylo opět naleznout cestu k tomuto vlastnickému modelu.

Metody a metodologie

Vedení výzkumu za hranicí roku 1989 má svá specifika především v oblasti využití pramenů. Vzhledem k nedostupnosti archivních pramenů z důvodu zákonné ochranné lhůty a dalších normativních předpisů se částečně mění i historikova práce. Z důvodu zintenzivňující se virtualizace komunikace, skladování dat a především právním omezením dochází k posunu historické práce do doby post-archivní.⁶

Data pro tento výzkum lze tedy získat dvěma způsoby. První možností je čerpat z běžných sekundárních zdrojů či studií, které vznikly v dané době a lze je využít jako pramen. Dále lze pracovat s dobovým tiskem, ale také s rozhlasovým a televizním vysíláním. Druhou možností je práce s pamětníky metodou orální historie, což umožňuje vhled do dobových procesů odlišným prizmatem, než jakým na konkrétní problémy nahlížela média či veřejně činné osoby. Kombinací obou informačních zdrojů lze získat plastický obraz tehdejší doby a vývojových tendencí.

Rozhodl jsem se aplikovat přístupy tří souvisejících oborů. Prvním jsou podnikatelské dějiny, které se však ve své většině věnují osudům jednotlivých podnikatelů či jejich rodin, což vede k tomu, že drtivá většina výsledků podnikatelských dějin je psána formou biogramů. V tomto směru je metoda orální historie naprosto nepostradatelná. Podnikatelské biogramy většinou cílí na elitní velkopodnikatele, o jejichž činnosti existuje velké množství písemných záznamů. To však pro malé a drobné podnikatele neplatí. Jejich život a činnost lze rekonstruovat v drtivé většině případů pouze formou rozhovoru. Orálněhistorický výzkum v oblasti podnikatelské aktivity má svá specifika. Jedná se především o citlivost získaných informací. Z toho důvodu nebyli nárotoři příliš ochotni poskytovat rozhovory týkající se jejich podnikání. Tato tendence byla nejsilnější především u těch, kteří se svému podnikání věnují dodnes. Z toho důvodu musela být

⁵ HOLMAN, Robert. *Ekonomická reforma v pohybu*. Praha: Top Agency, 1992 s. 49.

⁶ Nejedná se pouze o zmíněnou ochrannou lhůtu plynoucí ze zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě § 37 odst. 1. Ale také o normativní předpisy zabývající se ochranou osobních údajů. Ty lze chápat jako jakékoli údaje, na jejichž základě lze identifikovat konkrétní osobu. Srov. VRBOVÁ, Marta. *Ochrana osobních údajů v současné právní úpravě archivnictví* in: Dny práva - 2010 - Days of Law, Brno: Masarykova univerzita 2010.

respondentům zaručena anonymita (jména jsou tedy pozměněna). Největší obavou některých z nich bylo, že by se o jejich tehdejší počinání dozvěděli současní zákazníci. To má samo o sobě velkou výpovědní hodnotu, která poukazuje na to, jak se praktiky spjaté s podnikáním a jejich vnímání ze strany zákazníků proměnily. Rozhovory na téma podnikání jsem původně vedl s devíti narátory. Ovšem možnost veřejné publikace, i pod podmínkou anonymity, povolilo nakonec jen šest z nich. Jeden z těchto rozhovorů bylo možné vést pouze přes prostředníka, který se s narátorem znal.⁷

Na malé a drobné podnikatelstvo pohlížím jako na společenskou třídu, čímž se dostávám k dějinám sociálním. Ty jednak umožňují koncentraci badatelské pozornosti pouze k jedné sociální skupině, ale zároveň se zabývají studiem těchto skupin z hlediska sociálních procesů, struktur⁸ a jevů. Studium procesů, tak jak na ně nahlížím já, ještě precizuje nová institucionální ekonomie, která pracuje s konceptem formálních a neformálních institucí. To umožňuje snazší pochopení a interpretaci jednotlivých jevů ve studované sociální skupině, jejímž středobodem je právě ekonomické chování tak jak ho chápe institucionální ekonomie.

Téma výzkumu

Pro účely mého výzkumu definuji drobné podnikání jako samostatnou živnost, do níž jsou zapojeni maximálně členové rodiny. Malé podnikání definuji jako obchod či malovýrobu, kde již obvykle figurují osoby v zaměstnaneckém poměru. Podnikatele v těchto sférách podnikání lze definovat na základě tří základních funkcí. Dávají k dispozici kapitál a přijímá tak riziko, činí strategická rozhodnutí o směřování podniku, pozici na trhu či kombinaci výrobních faktorů a konečně činí i taktická rozhodnutí omezující se na organizační činnost.⁹ Pro svůj výzkum jsem vybíral takové podnikatele, kteří zmíněné funkce splňují všechny, čemuž tak vždy být nemuselo. Například OSVČ, která podniká na základě švarcsystému, je sice de iure podnikatelem, de facto však představuje řadového zaměstnance. Podobný případ je institut tichého společníka či investora. Tyto entity nejsou zainteresovány na každodenním chodu podniku – tudíž, stejně jako

⁷ Adéla Herzogová je studentka architektury na FA ČVUT. Zde se podílela na orálně historickém výzkumu poválečné architektury pod vedením prof. Petra Vorlíka.

⁸ Struktur dle německé sociální historie, nikoli jejich francouzské chápání. Pojem struktura zahrnuje v sobě v pojetí historiků souhrn jevů, jež jsou svázány dohromady a fixovány sítí zpředmětných lidských vztahů a jednání lidí v institucích. Protože procesy utváření a proměny struktur nejsou synchronní s časem politických dějinami s životem jedince, mají vlastní pohybový rytmus. Jejich předmět, oblast institucionálně fixovaných a zakotvených jevů, které můžeme shrnout pod pojem sociální struktura, podléhá zvláštnímu pohybovému rytmu. JINDRA, Zdeněk. *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin* Praha: Karolinum, 1997. s. 101.

⁹ MYŠKA, Milan. *Problémy a metody hospodářských dějin: metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010 s. 181-196.

OSVČ ve švarcsystému, nejsou vhodné pro výzkumný záměr. Naopak existují případy, kdy sice nelze hovořit o podnikateli v legální rovině, nicméně činnost, kterou provádí lze považovat za takové podnikání, jak ho definují výše. Jedná se například o člena rodiny, účastníčího se na chodu rodinného závodu, jak to definuje občanský zákoník.¹⁰ Nejedná se o podnikatele dle zákona, ovšem jeho úloha v rámci podniku je taková, že nese riziko ztrát, jeho sociální zajištění tvoří pouze podnik samotný a nic jiného. Jeho odměnou je zisk podniku po zdanění, který si na základě interní dohody účastníci na podnikání rozdělují. Ve své studii se zaměřuji výhradně na devadesátá léta v naší zemi, která přinesla plošnou legalizaci soukromého podnikání a znovuobnovení soukromého vlastnictví. Konkrétně se jedná o zakladatelské období, jehož horní hranici představuje rok 1997, kdy se dostavila první hospodářská recese a z velké části byla dokončena přeměna vlastnických vztahů. Tricetiletý odstup se v historiografii může zdát příliš krátký, lze však argumentovat, že dějiny současnosti jsou například v polské historiografii vcelku běžnou záležitostí a již v minulém desetiletí vznikly dějiny Polské republiky po roce 1989.¹¹ I v tuzemském prostředí vydal v roce 2019 historik Jan Křen publikaci zabývající se uplynulým čtvrtstoletím v dějinách střední Evropy.¹² Průniky historiků za hranici roku 1989 nejsou tedy v současné době již ničím revolučním. Nosná definice soudobých dějin pochází z 50. let od Hanse Rothfelse. Dokonce ve svém článku pracuje i s pojmem nejnovějších dějin, či dějin přítomnosti, jakožto s nejbližší periodou v rámci soudobých dějin.¹³ I v tuzemských podmínkách mají nejnovější dějiny svoji tradici – především na půdě Ústavu soudobých dějin Akademie věd, založeném na počátku devadesátých let.

Důležitým pojmem pro mou práci je princip závislosti na předchozí cestě, známý z institucionální ekonomie.¹⁴ Původně se jednalo o přístup vysvětlující cestu k technologické změně. Nicméně hospodářský historik Douglas North, držitel Nobelovy ceny za ekonomii, aplikoval tento přístup na vývoj institucí. Dle jeho

¹⁰ Občanský zákoník. Zákon č. 89/2012 Sb. § 700 - § 705.

¹¹ Srov. CHWALBA, Andrzej. *Polsko 1989-2008: dějiny současnosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009.

¹² KŘEN, Jan. *Čtvrt století střední Evropy: visegrádské země v globálním příběhu let 1992-2017*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019.

¹³ *Zeitgenössischer Geschichte* nebo *Geschichte unserer Zeit* jakožto dějiny současnosti, či dějiny našeho času, přičemž anglický výraz není contemporary history (tedy soudobé dějiny), ale current history jakožto dějiny současné. ROTHFELS, Hans. *Zeitgeschichte als Aufgabe* in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* vol.1 no.1 1953, s. 2.

¹⁴ Princip path dependence není pouze přístupem v oboru institucionální ekonomie. Pro případ historického výzkumu transformačního období s ním pracuje například i historik Jan Křen. srov. KŘEN, Jan, *Čtvrt století střední Evropy: Visegrádské země v globálním příběhu let 1992-2017*.

názoru má schopnost explanace proměny institucí v čase.¹⁵ Transformační období tedy považují za determinované kulturou v obecném slova smyslu a také institucemi, které se vyvíjely a působily na obyvatelstvo v delším časovém horizontu. Dle Northa jsou radikální reformy, jakou transformace nepochybně byla, omezeny zděděným institucionálním nastavením společnosti.¹⁶ Princip závislosti na předchozí cestě brání okamžitým změnám vzorců chování a brzdí tak adaptaci na nové poměry. Vznikl tím unikátní systém transformačního¹⁷ kapitalismu, vyznačující se bouřlivým rozvojem podnikání a zároveň nedostatečným povědomím o právech a povinnostech jeho aktérů. Na následujících řádcích se budu snažit analyzovat první léta svobodného podnikání prizmatem malých podnikatelů a živnostníků, přičemž se soustředím především na problematiku proměny neformálních institucí v průběhu zakladatelského období. Ptám se na přetrvávající mentální nastavení obyvatelstva z období státního socialismu, obecné povědomí bezbřehé svobody a s tím spjaté počínání na hraně zákona. Jaký podíl na tomto stavu měla závislost na předchozí cestě a přetrvávající institucionální nastavení z období státního socialismu.

Podnikatelská kultura

Nové vzorce chování jsou odrazem institucionálního stavu společnosti. Obsahem instituce jsou omezení, která utváří chování lidí. Jako příklad základního institučního omezení uvedu biblické přikázání nepokradeš! - toto omezení je součástí širší instituce soukromého vlastnictví, která v sobě v moderní společnosti skrývá tisíce a desettisíce dalších pravidel.

Instituce lze dělit podle různých klíčů. Nejobecnějším členěním je na instituce formální a neformální. Formální instituce mají v drtivé většině povahu práva. Neformální instituce jsou na první pohled hůře uchopitelné, protože představují soubor ustálených zvyků, tradic, společenských zkušeností apod. Z různého pohledu můžeme pak mluvit o kultuře, morálce nebo etice. Neformální instituce však nejsou něčím, co stojí mimo instituce formální, naopak se obě tyto kategorie zhusta prolínají.¹⁸ Institucionální změny znamenají vytvoření nových

¹⁵ NORTH, Douglass. *Institutions* in: *Journal of Economic Perspectives* vol. 5 no.1, 1991, s. 109.

¹⁶ MÉNARD, Claude – SHIRLEY, Mary. *The Contribution of Douglass North to New Institutional Economics*, Economic Institutions, Rights, Growth, and Sustainability. Cambridge University Press: Cambridge, 2011, s. 14.

¹⁷ Dobu polistopadovou nazývám ve své práci jako období transformace, místo stále častěji používaného pojmu postsocialismus. Zmiňované období je v dobových pramenech chápáno a nazýváno jako transformační a tuto terminologii respektuji i já.

¹⁸ HAVEL, Jiří.: *Budování institucí v Čechách*. In: *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii*, Praha: Matfyz Press, 2002, s. 158.

vzorců chování, či uvedení nových pravidel a zákonů v život. Zatímco formální pravidla mohou být přenesena relativně rychle, osvojení neformálních pravidel (zvyklosti, konvence, etika) je dlouhodobou záležitostí. Do institucionálních změn v tranzitivních ekonomikách lze zahrnout i postupné hledání a usazování vlastnických práv.¹⁹

Stejně jako lze rozlišovat instituce formální a neformální, je možné instituce zkoumat na mikro a makro úrovni. V mikro pohledu (na úrovni jednotlivců) se jedná o otázky: „*Proč jednotlivec jedná určitým způsobem, nebo jaká je role konkrétní instituce v regulaci lidského jednání?*“²⁰ Je tedy evidentní, že člověk vstřebává instituce do svého jednání po celé období svého bytí, a to socializací v rodině a enkulturací²¹ během života ve společnosti. Platí zde explanační model kulturního determinismu. Tedy, že rozhodující roli při formování lidské osobnosti představuje kultura, kterou si člověk osvojuje v procesu socializace a enkulturatione. Na chování a prožívání člověka má vliv kultura vystupující v podobě kulturních vzorců²² - naučených schémat pro konání ve standardní situaci. „*Z tohoto hlediska je člověk především produktem obyčejů, zvyků, zákonů a tabu, do kterých se narodil.*“²³ Dospělý člověk vstupující do období transformace se narodil, byl vychováván a enkulturizován ve zcela odlišném systému. Nelze se pak podívat nad velkým množstvím diskrepancí mezi transformačním kapitalismem středovýchodní Evropy a systémem, který fungoval na západ od Aše.

Institucionální zlom je viditelný i na makro úrovni. A to nejen mezi tehdejšími Východem a Západem, ale také mezi jednotlivými státy středovýchodní Evropy. Deficit v oblasti institucionální lze nejlépe demonstrovat na okolních postsocialistických státech. Polsko si zachovalo poměrně rozsáhlý soukromý sektor v zemědělství a maloobchodu po celé období socialistické éry. Maďarsko od konce šedesátých let soukromý sektor posilovalo, ať už se to týká drobného podnikání, družstev nebo joint-ventures.²⁴ NDR dokonce udržovala část soukromé

¹⁹ LOUŽEK, Marek. *Zapomenutá transformace*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 1999, s. 23.

²⁰ DOBLER, Constanze. *The Impact of Formal and Informal Institutions on Economic Growth: A Case Study on the MENA Region*. Frankfurt a. M. Hohenheimer volkswirtschaftliche Schriften, No. 65, 2011, s. 4.

²¹ Proces, pomocí kterého si člověk osvojuje během svého života kulturu své společnosti prostřednictvím naučeného chování, získáváním znalostí a dovedností.

²² Projevují se prostřednictvím norem chování a rolí, vyjadřují očekávání okolí, jak se má člověk v určité sociální pozici chovat. Kulturní vzorce neovlivňují jen chování člověka, ale působí i na jeho postoje, vnímání a myšlení.

²³ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. Praha: Grada, 2008, s. 61.

²⁴ O Maďarské lidové republice jako o „ráji“ soukromníků referovalo i Rudé právo, když uvádělo, že v MLR: „*Dnes může malovýrobce zaměstnávat až třicet lidí. Jeden soukromník, vynálezce s 11*

výroby, byť přistoupila k jejímu určitému utlumení v průběhu sedmdesátých let. Socialistické Československo vykazovalo nižší podíl soukromého sektoru na výrobě než SSSR. Efekt této skutečnosti je potom jednoznačný. Polsko a Maďarsko nepochybně vstupovalo do fáze tržní ekonomiky na počátku devadesátých let přinejmenším s částečně fungující institucionální infrastrukturou soukromého podnikání, NDR ji pak plně recipovala od svého většího bratra. Slovinsko těžilo z dědictví jugoslávského tržního socialismu.

S výjimkou Československa tedy všechny srovnatelné země disponovaly čímsi jako podnikatelskou komunitou, jí odpovídajícími právními normami a zejména neformálními vztahy (zvyklostmi), které umožňovaly této komunitě reprodukovat a rozšiřovat své aktivity. Přitom nebylo ani možné využít právní transplanty z vyspělých západních zemí. „*Implementace právních reforem nikdy nemůže být pouhým imitačním procesem bez ohledu na fázi ekonomického a společenského vývoje dané země.*“²⁵ Naopak naše země musela projít martýriem tvorby nové podnikatelské třídy s veškerými atributy tohoto procesu. „*Je tedy paradoxem, že ačkoli po výkonové stránce byla česká ekonomika nejrozvinutější transformační zemí, po institucionální stránce byla z pohledu trhu téměř nejvíce zaostalá. Paradox je dvojnásobný, pokud si uvědomíme tradičně vysokou formální úroveň českého práva a administrativní kultury – úroveň, která zcela nezanikla ani v socialistickém mezidobí. Naopak široké vrstvy obyvatel vstoupily do nového období s minimálním respektem k vlastnictví a bez základních prvků právního vědomí.*“²⁶ Dobré mravy se musely teprve konstituovat, ačkoli byly veřejným tématem již na samém počátku transformace. Například právnička J. Munková již v nultém čísle týdeníku Ekonom upozorňovala, že „*žádná právní norma není schopna podchytit všechny soutěžní možnosti plynoucí z hospodářského a obchodního vývoje, vznikl proto určitý morální kodex ve vztazích mezi podnikateli, jenž rýsuje hranice mezi tím, co je dovoleno, a tím, co se nedělá. Ve své obecnosti chápáno jako dobré mravy.*“²⁷ Stejně tak editorial týdeníku Ekonom zmiňuje, že „*efektivní fungování trhu se v moderních ekonomikách opírá o řadu pravidel a institucí - státních i nestátních - jejichž vývoj trvá mnohdy již více než století.*“²⁸ Pavel Machonin ve své sociologické studii spatřuje psychologickou

zaměstnanci, vytvořil loni za rok produkci za 75 milionů forintů. Bylo poskytnuto dokonce právo na zahraniční obchodní činnost.“ VILČEK, Gejza. Hospodářské otazníky současného Maďarska. *Rudé právo*, 13. července 1988, s. 6.

²⁵ MUNZI, Tomáš. *Transformace a institucionální změna* in: Čtvrtstoletí: Česká cesta k tržní ekonomice, s. 46.

²⁶ HAVEL, Jiří.: *Budování institucí v Čechách*. s. 159.

²⁷ MUNKOVÁ, Jindřiška. *Právní rádce*, Ekonom vol.1, no. 1, 1991, s. 13.

²⁸ *Editorial*, Ekonom vol. 1 no. 44, 1991, s. 2.

proměnu společnosti jako nutnost, když uvádí: „*Prosazení významných a hlubokých reforem nejen vzdělávacího systému, ale i mnoha dalších dílčích společenských systémů, které by mohly přispět ke komplexní modernizaci české společnosti, je z povahy věci záležitostí dlouhodobou, řešitelnou konečnou jen generační obměnou společnosti*“²⁹ K tomu lze jako doplnění citovat Lubomíra Mlčocha: „*I v Anglii bylo třeba tří generací k tomu, aby se z gangsterů stali gentlemani.*“³⁰

K nezbytnosti změny myšlení optikou tehdejších činovníků bych zmínil slova J. Necpala z roku 1991, který výhledy transformace sumarizuje takto: „*Politická revoluce se dá provést během několika dní. Změny politického systému můžete dosáhnout během několika měsíců. Hospodářskou a zákonodárnou základnu přeměníte během několika let, ale změnit myšlení lidí tak, aby se podle nových zákonů začali chovat, to bude trvat nejméně jednu, ne-li více generací.*“³¹ Dokonce i Václav Klaus, nejvýraznější postava transformačního období, k tomu dodává ve svém článku pro Sobotní telegraf z roku 1991: „*Morální normy chování se na rozdíl od norem právních nekonstituují tím, že je uloží stát, nýbrž jsou výsledkem dlouhodobého působení vnějšího společenského a ekonomického tlaku, autority veřejného mínění a návyků a zásad vštěpovaných výchovou. Nový systém, který je právě budován na lidské individualitě, sebevědomí, odvaze, schopnostech, iniciativě a odpovědnosti za vlastní osud, si vytvoří i vlastní ideály a pravidla chování. V oblasti ekonomických vztahů budou nabývat na významu takové impulsy, jako je dobrá pověst podnikatele, jeho spolehlivost, serióznost a slušnost.*“³² Výše citované příspěvky ilustrují důležitost proměny myšlení, a především uvědomění této nutnosti u vysoko postavených činitelů. Ale zatímco Juraj Necpal výslovně akcentoval determinaci chování na základě zákonů, Václav Klaus avizoval vytvoření vlastních pravidel regulace mezi jednotlivými aktéry, tedy nikoliv následování exogenních pravidel práva. Netřeba dodávat, že se vzhledem k pozdějšímu postavení Václava Klause počala prosazovat jím zmíněná alternativa. O tom svědčí i to, že nejpозději v únoru roku 1992 z veřejné diskuze témata o proměně myšlení, či o podpoře středního stavu mizí a pozornost se stáčí k nastávající velké privatizaci.

²⁹ MACHONIN, Pavel. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Praha: ISV, 2005, s. 255.

³⁰ MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci*, s. 41.

³¹ NECPAL, Juraj. *Nehledáme lidi, ale řešení*, Ekonom vol. 1, no. 50, 1991, s. 50.

³² KLAUS, Václav. *25 let české transformace*: Praha: Institut Václava Klause, 2016, s. 37.

Podnikatelská kultura očima aktérů

V nedostatkové ekonomice reálného socialismu se otevíral velký prostor pro vytvoření šedé zóny, která fungovala jako trh. Na tento kvazi trh³³ vstupoval každý, kdo disponoval statkem ke směně. Ten byl velice často získáván ilegálně – například v podniku, kde dotyčný pracoval, a dle hesla, „kdo neokrádá stát okrádá rodinu,“ přenášel statky z podniku na zmíněný kvazi trh. Mnozí zaměstnanci ve státním sektoru získávali vedlejší příjmy z paralelních podnikatelských aktivit a rozšiřovaly se i příjmy z pololegálního a nelegálního podnikání.³⁴ Myšlenkové vzorce tohoto kvazitru nebylo možné s listopadovou revolucí jednoduše eliminovat. „Zvyková výbava obyvatelstva se na základě principu závislosti na předchozí cestě jen přelila do nové doby.“³⁵ V případě výše zmíněného obchodu docházelo k tomu samému, k čemu mělo docházet na vnitřním trhu – k saturování potřeb obyvatelstva. Zkrátka již socialismus svou neschopností uspokojovat konzumní potřeby obyvatelstva poskytoval neoficiální možnosti k tomu podnikat. Samozřejmě v určité zdeformované, ilegální podobě. Přenos těchto vzorců chování zapříčinil špatnou podnikatelskou kulturu mnohdy hraničící s organizovaným zločinem. O tom se zprostředkovaně zmiňuje Erika Vomáčková při vyprávění o svém otci:

„On věděl, co poptává ten trh v Rusku a přesně podle toho on se přizpůsobil, on jel do Ruska tam si to okouknul a zjistil, silonky to neseženeš, zahraniční krémy to je pro ně něco...vždycky když přijel domu sem, on se připravil na tu cestu zpátky, nakoupily se silonky, krémy, co jsme kupovali v tuzexu... s mámou jsme pak vymáčkaly citronovou indulonu... to rusky nevěděly že je tam ten plíšek...“³⁶

Pro tyto nové podnikatele nebylo tržní hospodářství něčím neznámým či nepochopitelným, naopak centrálně plánovaná ekonomika se svými nedostatky

³³ Kvazi trh chápou jako státem neregulovaný trh vytvořený a spravovaný pouze jeho aktéry v období státního socialismu. Sloužil k saturaci poptávky, již nebylo centrálně plánované hospodářství sto uspokojit. Mezi jeho notoricky známé účastníky patří například veksláci, řezníci, zelináři, ale také různí meloucháři jako autoopraváři či zámečníci. Ti zhusta během své pracovní doby v podniku vykonávali za úplatu různé drobné práce, přičemž materiál či nástroje si často obstarali ve „svém“ podniku.

³⁴ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*, s. 987.

³⁵ MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci* Praha: Vyšehrad, 2000, s.71. Mlčoch to přesně definuje takto: „Institucionální ekonomie formuluje tuto závislost jako tzv. princip path dependency: instituce v každé zemi a v každé době závisejí na institucionálním rámci, jímž v historii prošly.“

³⁶ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Erikou Vomáčkovou (účastna v rodinném závodě) dne 21. 4. 2017 v Praze. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

vytvořila v sedé zóně jakýsi kvazi kapitalismus, kde se částečně tržnímu chování obyvatelé naučili. Ekonomické fungování mnohých jedinců se s přechodem mezi systémy nezměnilo, jen proměnilo svoji formu de iure, legalizovalo se. „*Váha institucionální paměti čtyř dekad tohoto období se ukazuje silnější než odlišnosti ve strategiích transformace v ostatních středoevropských zemích. Nejde o náhradu jednoho systému institucí nějakým zcela novým systémem institucí, ale spíš se jedná o jakousi metamorfózu existujících institucionálních prvků, které se přestrukturují a opět sloučí do institucionálního uspořádání, v některých rysech podobného uspořádání minulému.*“³⁷

Absenci nejen právního, ale i obecně mravního povědomí ve sféře podnikatelské potvrzuje nejedna narace. Jedna z narátorek popisuje princip podnikání v devadesátých letech takto:

„Spíš na švindlu... pašovalo se různě, nebo se nevím, byly černoty hodně jako, takže se vydělávali obrovský peníze... dřív před revolucí lidi všechno švindlovali a takhle se to dělalo se všim, dělal jsi v podniku a neokrádal jsi žádnýho člověka, okrádal jsi stát. A na tom byly postavený devadesátý léta, lidi si prostě pořád brali.“³⁸

Narátorka v tomto případě potvrzuje tezi, že vzorce chování se nezměnily, ty bylo možné měnit jen velmi pomalu, a to většinou až pod tlakem restriktivních opatření, například zvýšenou kontrolou finančních úřadů. K tomu je nutné dodat, že právě bezpečnostní aparát státu v transformačním období selhával. Mezi lety 1989-1993 vzrostl počet evidovaných trestných činů v ČR trojnásobně. „*Prudce klesala objasněnost. Převážná většina byly majetkové trestné činy, především krádeže. Ziskový motiv byl však nejdůležitější i u podvodů, kuplířství, nedovolené výroby drog, úplatkářství, vydírání, zneužití pravomoci veřejného činitele a u korupce. Došlo ke koincidenci uvolnění trhu a oslabení represivních složek státní správy.*“³⁹ Zajímavý názor na rostoucí kriminalitu ve své naraci přednesl narátor Zdeněk Kalina, v roce 1990 pracující jako taxikář:

*„Každou chvíli někoho zařizli nebo zapíchli, jenom moji tři kolegové přišli o život v tý době a já jsem říkal že ne. Protože pan prezident pustil lidi z kriminálu a každěj *ůr** co byl bez peněz tak zabil taxikáře a ten taxikář měl u sebe tisíc korun...pokud neveksloval.*“⁴⁰

³⁷ MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace: česká ekonomika mezi minulostí a budoucností: (institucionální pohled)*, Praha: Karolinum, 1997 s. 57

³⁸ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Erikou Vomáčkovou (účastna v rodinném závodě) dne 21. 4. 2017 v Praze. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

³⁹ POTŮČEK, Martin. *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*, s. 30.

⁴⁰ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) se Zdeňkem Kalinou (majitel

Ke zvýšení kriminality v důsledku polistopadové amnestie tímto způsobem dojít mohlo. Nelze však vyloučit, že na atmosféru doby měla amnestie určitý vliv. Bylo propuštěno 23 000 osob z výkonu trestu a drtivá většina z nich spáchala trestné činy, nikoli protistátní. Není tedy vyloučeno, že vyšší počet kriminálních rozpuštěných do společnosti měl vliv na tehdejší společenské klima. Obzvláště v případech, kdy se ti, kteří neměli kam jít, nechávali najímat některými podnikateli na pozici ochranky apod. Dovolím si jen malý statistický exkurz: Z 57 743 odsouzených v roce 1989 zbylo v roce 1990 18 871 odsouzených. Do roku 1996 byl stav odsouzených z roku 1989 překonán a zároveň je tento rok rokem s nejvyšším počtem odsouzených za vraždu a to 203, nikdy v historii České republiky nebylo toto číslo překonáno.⁴¹ Z hlediska reálné trestné činnosti byl nejhorší rok 1998, kdy bylo registrováno 425 930 trestných činů, z toho 313 vražd. Jen pro srovnání – rok 2018 vykazuje 192 405 trestných činů s úhrnem vražd 116.⁴²

Vedle nárůstu počtu těžkých zločinů je možné sledovat například i dolůzní chování tehdejších podnikatelů. K tomu se vyjadřuje Palivec:

„Tomáš Pitr dělal zelináře, jsme se kamarádili, potom vlastně v přístavišti měl sklad s alkoholem s cigaretama, on to kupoval přes Tuzex bez daně, vydělal šílený peníze. Dělal i pojistný podvody. Jsem byl u toho, když říkal, že přivezou kamion Bastosek cigaret a druhý den už tam nebudou. A normálně udělali pojistnej podvod, že jim to ukradli.“⁴³

Na tomto příkladě lze pozorovat rozvolněnou morálku panující mezi tehdejšími podnikateli. Zároveň je zde zcela evidentní absence zohlednění formálních pravidel, především právního řádu. Atmosféře nedostatečné regulace nahrávala například i benevolentní úvěrová politika tehdejších bank. O tom svědčí narace Vlastimila Kováře:

„Tamto jsme chtěli, že to koupím za milion od toho chlapa a v bance Šmíd z Liblic říkal: „Já ti na to pětaticet dám, když mi dáš mega a já jdu do důchodu“. Protože Franta Mrázků říkal: „Vem si úvěr pětaticet, rozdej

hostince) dne 27. 5. 2017 v Úvalech. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

⁴¹ Český statistický úřad. In: *Česká republika od roku 1989 v číslech* [online]. 29. 08. 2019 [cit. 2020-01-20]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-2018#01>

⁴² Český statistický úřad. In: *Česká republika od roku 1989 v číslech* [online]. 12. 12. 2019 [cit. 2020-03-11]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-2018#03>

⁴³ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Milanem Palivcem (majitel velkoobchodu tabákem a alkoholem) dne 4. 3. 2017 v Českém Brodě. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

takhle drobný, třicet vem, abys měl na jednu splátku, hned to bouchni, já ti přivedu Kolju, kterému dáš milion a už ho tady neuvidí nikdo.“⁴⁴

V tomto směru si neodpustím zmínit ještě jeden zážitek s bankovními úředníky na počátku devadesátých let:

„Když jsem začínal s podnikáním, tak jsem chtěl prachy, tak jsem šel do KB, teď si nepamatuju, jestli pro devadesát nebo sedmdesát tisíc... Tak si mě tam pán vzal do kanceláře a tam byli ještě dva. A řekli mi: „No sedmdesát tisíc to nás nezajímá, takhle kdybyste chtěl dvě stě milionů.“ Tak to mě vyděsilo, ani náhodou já radši nechci nic...tak jsem vycouval, prodal jsem karavan za sedmdesát tisíc, nějaký starozitnosti, abych měl peníze do obchodu.“⁴⁵

Implicitní důvod k takto širokému úvěrování lze spatřovat v nutnosti rekapitalizovat české podnikatelstvo, které v drtivé většině začínalo od nuly. Neslo to však s sebou i poselství toho, že stará pravidla neplatí a v této době je toho třeba uzmout co nejvíc. V takové situaci zůstává mimo hru nejen zohlednění právního řádu, ale i autonomní sankce.

Podvodně nebo až kriminálně klasifikovatelné činy nezůstávaly pouze interní záležitostí České republiky. Narátor Milan Palivec odkrývá praxi dovozu vozidel z Nizozemska:

„Tak se začlo, že budem jezdit do Holandska pro auta... jelo se do Holandska a tam se vystavila falešná faktura, na burzu, jel jsi tam vybral jsi si auto a tam jsi to neproclil a tím že se neplatilo clo, tak bylo daleko levnější než tady okolo. Tak pro ty auta se jezdilo každý týden a vydělalo se na jednom třeba dvacet tisíc.“⁴⁶

Na otázku, jak bylo možné neproclít auto, odpověděl:

„Tam měli falešný razítka, vystavila se faktura. Napsala se menší cena, místo třeba dvou set tisíc se napsalo dvacet tisíc. Takže jsi proclil dvacet místo těch dvou set a to se na tom vydělalo.“⁴⁷

⁴⁴ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Vlastimilem Kovářem (majitel stavební firmy) dne 8. 4. 2017 v Klučově. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

⁴⁵ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Václavem Janů (majitel velkoobchodu alkoholem) dne 27. 5. 2017 v Kolíně. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

⁴⁶ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Milanem Palivcem (majitel velkoobchodu tabákem a alkoholem) dne 4. 3. 2017 v Českém Brodě. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

⁴⁷ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Milanem Palivcem (majitel velkoobchodu tabákem a alkoholem) dne 4. 3. 2017 v Českém Brodě. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

Narátor tak implicitně popisuje uvažování své doby. Jakákoliv možnost vydělat byla chápána na žebříčku hodnot jako základní hodnota a ostatní procesy vstupující do podnikatelského prostředí, například dobrá pověst podnikatele, byly zatlačeny do pozadí, ba vůbec nezohledňovány. Extrahují-li ducha doby z této promluvy, tak by se dal shrnout jednoduchou větou: Vydělej, co můžeš a účel světi prostředky. Ještě výrazněji tento přístup vystupuje v případě první poválečné generace. Ve věku čtyřiceti až padesáti let neměli tito jedinci příliš času na to zbohatnout. I kvůli tomuto spěchu nikdo nebral ohled na mravní hodnoty na západě běžné. Ovšem ani v případě generace husákových dětí nebylo možné očekávat standardní chování. Přeci jen mladý člověk se svou dravostí a odvahou k uklidnění podnikatelského prostředí také nepřispíval. Málomocný z nových podnikatelů vyšel z rodinného zázemí, kde by mu byla vštěpována šetrnost nakládání s majetkem, udržení dobré pověsti a podobně. Tyto pomyslné morální kotvy po dobu čtyřiceti let prostě neexistovaly. Ostatně i v tomto lze spatřovat důsledek předchozího vývoje. Komunistický režim nejen že z veškerého obyvatelstva učinil zaměstnance, ale také omezil jejich možnost nakládání s majetkem, či dokonce ztěžoval jeho mezigenerační předávání.⁴⁸ Velmi výstižný je příspěvek vykreslující odlišné vnímání neformálních institucí a vzorce myšlení mezi vyspělými státy Západu a transformujícím se Východem:

„Ten největší dovozce cigaret Bastos byl bratr Havla, Ivan Havel. To právě vyprávěl i Pitr; že oni mu chtěli dát děkovnej dopis, to byla nějaká belgická firma. Za to, že je největší odběratel ve střední Evropě a on jim nemohl vysvětlit, že oficiálně sem místo třiceti kamionů přivezl jen jeden.“⁴⁹

Ovšem nevycházím pouze z orálně historických pramenů. Kupříkladu reportáž o vstupu McDonald's na český trh zmiňovala následující: *„Uším našich podnikatelů bude znít možná trochu neuvěřitelně, že všechny tyto dohody nemají žádnou písemnou podobu, vše se řeší podáním ruky (podobně také smlouvy s dodavateli).“⁵⁰*

Odhlédnu-li od časového vymezení své práce, tak neformální instituce se začínají proměňovat zcela přirozeně až s nástupem nové generace mladých podnikatelů, na kterých je však také stále pozorovatelná stopa mentálního nastavení jejich

⁴⁸ Například se jedná o nemožnost zřízení výměnku během období státního socialismu. Ten však představoval v dobách předcházejících zaprvé důchodový pilíř a zadruhé součást dědičického práva sui generis.

⁴⁹ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Milanem Palivcem (majitel velkoobchodu tabákem a alkoholem) dne 4. 3. 2017 v Českém Brodě. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

⁵⁰ Magazín ekonoma – *Už je to tady* – Ekonom vol. 2 no. 10, 1992, s. 61.

předků. Přeci jen podniky většinou přebírají od zakladatelů, kteří je vybudovali právě v devadesátých letech. Nicméně přechod mezi kvazi tržním prostředím osmdesátých let, kde platí již zmiňované přísloví „*kdo neokrádá stát okrádá rodinu*“ do let devadesátých, kde se stát ve své podstatě okrádat již nedal, protože se všeho zbavil, bylo okrádání ve zvykové výbavě obyvatelstva, jen na sebe vzalo jiné podoby. Navíc je možné se domnívat, že důvodem rozvolněné morálky podnikatelského sektoru a obecně celé společnosti byl převládající neregulovaný a nejvyššími činiteli adorovaný údajně všespásný trh. Onen kvazi trh vzniklý v době reálného socialismu byl taktéž neregulovaný, vytvořily si ho pouze některé subjekty a fungoval nezávisle na právu a obecné organizaci státu. Když začal oficiálně existovat trh, projevila se závislost na předchozí cestě pravděpodobně i zde a původní (ne)pravidla kvazi trhu se přelila do oficiálního trhu, ve kterém se pak musela evolucionální cestou prosazovat vláda práva a morálka. Zkrátka u nás špatně fungující státní socialismus vedl k demoralizaci lidí, kteří v něm žili. „*Rostla tolerance k menším či větším podvodům, lidé se naučili žít s dvoji tváří – jednou určenou pro veřejnost a druhou privátní.*“⁵¹ Pokřivenou morálku tehdejších podnikavců potvrzuje i Pavel Bubník:

*„Ty firmy to vedly nějaký řetězce menší, co měly pět obchodů, tak vedly tak, že se snažily krátkodobě vydělat a faktury za poslední rok prostě nezaplátily.“*⁵²

Lze tedy obecně soudit, že nezaplacené pohledávky se vzhledem k nespolehlivosti a pomalé funkci soudů nedalo v některých případech vůbec získat. Zkrátka nechtěl-li dlužník zaplatit za dodané zboží, nezaplatil a většinou mu za to nehrozil žádný trest. Ještě křiklavější případ nezaplacení pohledávek zmiňuje Vlastimil Kovář:

„Ten kluk, co tam byl, měl ode mě slíbený mega. A dopadlo to tak, že jsme to museli snížit z 63 na 59, jsme to snížili a jelikož firma Hochtief⁵³ neměla práci, tak to dala za 49, o deset mega míň. Ale ono to bylo jinak, já jsem pak mluvil s téma klukama, co tam dělali, tak oni na všechno najmuli soukromníky s bagrama s autama se všim a zaplatili jim 30-40 %, protože

⁵¹ POTŮČEK, Martin. *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*, s. 82.

⁵² Rozhovor Adély HERZOGOVÉ (studentka FA ČVUT) s Pavlem Bubníkem (majitel velkoobchodu s pánskými doplňky) dne 16. 4. 2017 v Praze. Záznam uložen v osobním archivu Marka Skály v Praze.

⁵³ Narátorův konec podnikání je dle jeho slov spjat s pádem IPB v roce 2000, firma Hochtief působí v ČR od roku 1999. Tato narace je tedy mimo výšeč výzkumu, nicméně je důkazem, že maladaptivní jevy v české podnikatelské kultuře přetrvávaly delší čas.

*víc jim nedali, protože ty kluci s téma bagrama zkrachovali, byli v pr*eli, v té době to bylo běžný. Proto taky nic nejelo, protože lidi, co se dostali k penězům, tak už je dál nepustili.“⁵⁴*

Zde je patrných několik maladaptivních znaků podnikatelské kultury devadesátých let. Zaprvé samotná skutečnost domluveného milionu za účelem získání zakázky je právně těžko obhajitelná, ovšem korupční jednání nebylo ničím neobvyklým a společenské normy ho chápaly stále ještě v intencích úplatkářství reálného socialismu, kdy bylo možné díky úplatkům a širokým sociálním kontaktům získat například nedostupné zboží. V tomto případě se jen měnil artikl za získaný úplatek. Druhým problémem je nezaplacení pohledávek subdodavatelům. Takto provinilé firmy i po výše zmíněných akcích stále existovaly, ačkoli ve vyspělé ekonomice by to pravděpodobně znamenalo zánik a soudní řízení. Je ovšem nezodpověditelnou otázkou, proč k takovýmto problémům docházelo opakovaně. Zda to byl pocit vlastní nedostatečnosti podvedených živnostníků, či jen příliš vysoké transakční náklady v případě právní obrany. O tom, že vymáhání práva a kontrola ze strany státních institucí selhává, věděl již v roce 1992 ministr práce a sociálních věcí ČR Milan Horálek. Ten vyslovil odhad počtu nových milionářů v ČR na 100 000 a dodal: „*Jen stovky osob z toho čísla dosáhly na svůj milion ze skutečné podnikatelské aktivity, jak ji svět ctí a jak si ji představujeme.*“⁵⁵

Závěr

Život v systému státního socialismu vnášel do lidského chování jisté deformace oproti přirozenému svobodnému životu. De facto každý člověk byl zaměstnancem státu. Nemožnost oficiální individuální realizace špela vedle vnitřní emigrace také k vytváření ostrůvků ekonomické svobody. Ty byly vytvářeny jednak za účelem obohacení se, ale také za účelem saturace obyvatelstva nejrůznějším druhem zboží a služeb. Ty totiž v systému státního socialismu nebyly často dostupné. Z tohoto kvazi trhu existujícího před rokem 1989 si mnozí budoucí podnikatelé odnesli vzorce chování, které určovaly jejich chování v již ve svobodné tržní společnosti. Revoluce roku 1989 nepřinesla pouze svobodu občanskou, ale také ekonomickou. Populace, která v drtivé většině prožila svůj život v područí totalitních systémů, měla během historicky krátkého času otevřené možnosti po generace netušené.

Systém, který nastoupil po roce 1989, se vyznačoval několika neobvyklými aspekty. Prvním byla absence právního a mravního povědomí, kterou lze chápat

⁵⁴ Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Vlastimilem Kovářem (majitel stavební firmy) dne 8. 4. 2017 v Klučově. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

⁵⁵ NESNÍDAL, Jiří. *Přece jen nástup na špinavé peníze*. Ekonom vol. 2 no. 2, 1992, s. 57.

jako důsledek socialistického hospodářství. Neexistence soukromého vlastnictví, tedy lépe státního vlastnictví, vedla k rozšíření chování charakterizovatelného tehdejšími heslem „kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“. Tento přístup s nástupem tržního hospodářství jednoduše nezmizel. Institucionální nestabilita se nejvíce projevovala právě v průběhu transformace devadesátých let.

Vysvětlení těchto deformací tržních vztahů na úrovni malých a drobných podniků spatřuji v principu závislosti na předchozí cestě. Ta měla především v prvních letech po revoluci signifikantní vliv na institucionální prostředí. Zkoumané aspekty potvrzují velmi pomalou změnu vzorců chování vytvořených v období státního socialismu. Stejně tak se ukazuje silné působení institucionální struktury tehdejšího kvazitruhu.

Použité zdroje / References

Literatura

DOBLER, Constanze. *The Impact of Formal and Informal Institutions on Economic Growth: A Case Study on the MENA Region*. Frankfurt a. M. Hohenheimer volkswirtschaftliche Schriften, No. 65, 2011. ISBN 978-3-653-00883-8

HAVEL, Jiří.: Budování institucí v Čechách, In: Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii, Praha, Matfyz Press 2002. ISBN 80-86732-00-2

HLAVAČKA, Milan a Pavel BEK. *Rodinné podnikání v moderní době: (vývoj, současnost, výhledy)*. Praha: Historický ústav, 2018. ISBN 978-80-7286-318-1.

HOLMAN, Robert. *Ekonomická reforma v pohybu*. Praha: Top Agency, 1992. ISBN 80-900626-8-7.

JINDRA, Zdeněk. *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin* Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-438-1.

KLAUS, Václav, Karel DYBA, Jana FÜRSTOVÁ, Ladislav MINČIČ, Dušan TRÍSKA, Jiří WEIGL a Karel ZEMAN. *25 let české transformace* Praha: Institut Václava Klause, 2016. ISBN 978-80-7542-021-3.

KŘEN, Jan. *Čtvrt století střední Evropy: visehradské země v globálním příběhu let 1992-2017*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-3977-2.

LOUŽEK, Marek. *Zapomenutá transformace: role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 1999. ISBN 80-902-7950-3.

MACHONIN, Pavel. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Praha: ISV, 2005. ISBN 80-866-4239-9.

MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci*. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-702-1389-2.

MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace: česká ekonomika mezi minulostí a budoucností: (institucionální pohled)*, Praha: Karolinum 1997. ISBN 80-718-4423-3.

MUNZI, Tomáš. *Transformace a institucionální změna Čtvrtstoletí: česká cesta k tržní ekonomice: sborník textů*. Praha: Czech Enterprise Institute, 2015. ISBN 978-80-260-7777-0. s. 43–55.

MYŠKA, Milan. *Problémy a metody hospodářských dějin: metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010. ISBN 978-80-7368-751-9.

MYŠKA, Milan. *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1997. ISBN 80-704-2477-X.

POTŮČEK, Martin. *Nejen trh: role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-858-5026-5.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2004. ISBN 978-80-7239-228-5.

PRŮŠA, Jan. *Podnikatelé jako základ české ekonomické transformace. Čtvrtstoletí: česká cesta k tržní ekonomice: sborník textů*. Praha: Czech Enterprise Institute, 2015. ISBN 978-80-260-7777-0. s. 97–130.

VRBOVÁ, Marta. *Ochrana osobních údajů v současné právní úpravě archivnictví* in: Dny práva - 2010 - Days of Law, Brno: Masarykova univerzita, 2010. ISBN 978-80-210-5305-2.

VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1428-8.

Články v periodikách

MÉNARD, Claude – SHIRLEY, Mary. *The Contribution of Douglass North to New Institutional Economics, Economic Institutions, Rights, Growth, and Sustainability*. Cambridge University Press: Cambridge. 2011. s. 11-29.

MUNKOVÁ, Jindřiška. *Právní rádce*, Ekonom vol.1, no. 1, 1991, s. 13.

NECPAL, Juraj. *Nehledáme lidi, ale řešení*, Ekonom vol. 1, no. 50, 1991, s. 50

NESNÍDAL, Jiří. *Přece jen nástup na špinavé peníze*, Ekonom vol. 2, no. 2, 1992, s. 57.

NORTH, Douglass. *Institutions* in: Journal of Economic Perspectives vol. 5 no.1, 1991, s. 97-112.

ROTHFELS, Hans. *Zeitgeschichte als Aufgabe* in: Vierteljahrshefte Für Zeitgeschichte vol.1 no.1 1953, s.1-8.

VILČEK, Vilček. *Hospodářské otazníky současného Maďarska. Rudé právo*, 13. července 1988, s. 6.

Editorial, Ekonom vol. 1 no. 44, 1991 s. 2.

Magazín ekonoma – Už je to tady – Ekonom vol. 2 no. 10, 1992, s. 61.

Internetové zdroje

Český statistický úřad. In: *Česká republika od roku 1989 v číslech* [online]. 29. 08. 2019 [cit. 2020-01-20]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-2018#01>

Český statistický úřad. In: *Česká republika od roku 1989 v číslech* [online]. 12. 12. 2019 [cit. 2020-03-11]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-2018#03>

Rozhovory

Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Milanem Palivcem (majitel velkoobchodu tabákem a alkoholem) dne 4. 3. 2017 v Českém Brodě. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Vlastimilem Kovářem (majitel stavební firmy) dne 8. 4. 2017 v Klučově. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Erikou Vo máčkovou (účastna v rodinném závodě) dne 21. 4. 2017 v Praze. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) se Zdeňkem Kalinou (majitel hostince) dne 27. 5. 2017 v Úvalech. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

Rozhovor Marka SKÁLY (doktorand Karlova Univerzita v Praze) s Václavem Janů (majitel velkoobchodu alkoholem) dne 27. 5. 2017 v Kolíně. Záznam uložen v osobním archivu tazatele v Praze.

Rozhovor Adély HERZOGOVÉ (studentka FA ČVUT) s Pavlem Bubníkem (majitel velkoobchodu s pánskými doplňky) dne 16. 4. 2017 v Praze. Záznam uložen v osobním archivu Marka Skály v Praze.

O autorovi

*Mgr. Marek Skála (*1990)* je historik a od roku 2019 doktorand na Fakultě humanitních studií UK. V současné době se zabývá dějinami podnikání po roce 1989. E-mail: marek.skala@email.cz